

„ATLĖKĖ PAUKŠTIS BE SPARNŲ“
(Atmosferos reiškiniai frazeologijoje: sniegas)

Birutė JASIŪNAITĖ, Jelena KONICKAJA

§ 1. Seniai žinoma, kad kiekvienos kalbos žodynas glaudžiai susijęs su aplinka, kurioje gyvena tą kalbą vartojanti tauta: pusnyuose gyvenantys eskimai turi daug žodžių sniegui, o dykumų arabai – smėliui pavadinti. Indėnai – jūros žvėrių medžiotojai turi daugybę jų pavadinimų. Tos indėnų gentys, kurios gyvena kalnų plynaukštėse, vartoja daug žodžių skirtingoms reljefo formoms pavadinti: vienas žodis jiems reiškia bevandeni tarpeklį, kitas – tarpeklį, kurio dugnu bėga upelis, skirtingai vadinamas saulės nušviestas ir šešėlyje esantis kalno šlaitas. Augalus, kurie botanikos ar liaudies medicinos neišmanančiam europiečiui tėra tik žolės ar piktžolės, indėnas, mintantis jų šaknelėmis bei sėklomis, vadina skirtingais vardais (Sepir, 1993, 272–273). Panašiai ir Baltosios jūros žvejai, gyvenantys Rusijos šiaurėje, turi daug silkių pavadinimų: šie susiję su žuvų amžiumi, dydžiu, svoriu, spalva, neršto ypatybėmis, žūklės laiku ar vieta. Vis dėlto pajūrio kaimiečiai skiria toli gražu ne visas žuvų rūšis, žinomas mokslui, o tik tas, kurios naudingos žmogui: tinka gaudyti ir parduoti arba gardžios valgyti (Gerd, 1995, 62–63)¹.

§ 2. Kaip matyti iš pavyzdžių, skirtingų tautų arba net profesijų atstovai gali nevienodai skirstyti bei vadinti tuos pačius tikrovės reiškinius. Leksika ne tik fiksuoja smulkiausias aplinkos detales, bet ir puikiai atspindi įvairių socialinių grupių interesus, jų mąstymo skirtybes. Etnolingvistiškai žiūrint, galima kalbėti ne tik apie skirtingą tas pačias realijas pavadinančių leksemų skaičių įvairiose kalbose, bet ir apie skirtingus įvairių etninių grupių kalbos stereotipus: metaforas, palyginimus, kitus frazeologinius junginius, kurie irgi gali būti patikima tikrovės struktūravimo priemonė, plg. (Lakoff, Džonson, 1987, 140–142).

§ 3. Nors lietuviai, rusai, lenkai ar slovėnai toli gražu nėra tokie klasikiniai sniegnų gyventojai kaip § 1 minėtieji eskimai, vis dėlto sniegas – realija, labai būdinga

¹ Tiesa, panašiais atvejais puikus zoologijos ar botanikos išmanymas ne visada sietinas tikrai su praktiniais interesais. Štai indėnai puikiai pažįsta roplius ir turi daug terminų jiems pavadinti, nors jų ir nemedžioja. Toks „mokslas“ ne tiek naudingas, kiek malonus: tai savotiška proto mankšta, intelektualinis žaidimas, bandymas klasifikuoti tikrovės reiškinius (Levi-Stros, 1994, 119–121).

šių tautų geografinei aplinkai ir jų tradiciniam gyvenimo būdai. Taigi jie kaip ir kitos šiaurės platumose gyvenančios tautos turi turtingą frazeologiją, susijusią su šiuo atmosferos reiškiniu. Ypač daug vertingos medžiagos tokiai leksikai studijuoti teikia tarminė šnekamoji kalba bei įvairūs pasakojamosios bei smulkiosios tautosakos tekstai: pasakos, mįslės, patarlės, orų spėjimai. Kiek mums žinoma, žiemos laikotarpio meteorologinė leksika kol kas menkai tenagrinėta tiek lituanistų, tiek ir rusistų². Maloni išimtis – neseniai pasirodę M. Kondratenko (2000, 2003) darbai, kuriuose analizuojami atmosferos reiškinių pavadinimai daugelio slavų kalbų bei kai kuriose vokiečių tarmėse. Ši tema tiek dialektologui, tiek ir etnolingvistui tikrai patraukli. Ją pasirinkti mus paskatino ne tik jau minėta kategorizacijos problema, verčianti ieškoti skirtingų įvairių kalbų faktų bei juos lyginti, bet ir galimybė apčiuopti šių faktų ryšį su platesniu folkloriniu ar etnologiniu kontekstu, ypač mitologiniais vaizdiniais.

§ 4. Straipsnis pagrįstas lietuvių kalbos medžiaga, nagrinėjama slavų (visų pirma rusų, lenkų, slovėnų) kalbų kontekste. Lietuvių kalbos medžiagą rinkome iš visų LKŽ tomų, tautosakos bei grožinės literatūros tekstų³. Rusų kalbos faktus ėmėme daugiausia iš žinomų V. Dalio leksikografinių ir folkloristinių darbų⁴ (Dal', 1955, 1989, 1996), kai kurių folkloro rinkinių, etnografų darbų (Ermolov, 1905; Naumenko, 1974), rusų kalbos žodynų (SRJ, 1981–1984; Ožegov, 1964). Kitų slavų kalbų medžiagą rinkome iš tų kalbų žodynų: lenkų (SJP, 1958–1969), slovėnų (SSKJ, 1970–1991). Tiek slavų, tiek ir kitų Vakarų Europos kalbų faktų radome ir chrestomatinio pobūdžio folkloristiniuose bei etnologiniuose leidiniuose (SF, 1987; KOO, 1973), žinomame etnolingvistiniame žodyne (SD, 1999) bei minėtoje M. Kondratenko monografijoje (2000).

§ 5. Nurodytuose šaltiniuose radome apie 130 skirtingų su sniegu susijusių lietuvių kalbos posakių. Dėl ribotos straipsnio apimties nutarėme atsisakyti gausių veiksmažodinių metaforų, pvz.: *snaigės tupia, šoka, sklando, sniegas vilnija, akija, pūga šėlsta, siunta, kaukia*, plg. rus. снежинки кружатся, пляшут, снег ложится, оседает, метель метет, пурга воет ir pan., slov. *sneg naletava* „sniegas skrenda“, *se kadi* „dumia“, *se lovi* „eina gaudynių“, *burja mete* pažodžiui „pūga šluoja – smarkiai pušto“, *sneg poprha* „sniegas purškia“, *snežinke rajajo* „snaigės šoka ratelį“ ir t. t.

Straipsnyje apžvelgsime metaforas, kurių pagrindas – daiktavardis su priklausomais žodžiais ar be jų, pvz.: *sniego lopinys, sniego žvaigždėlės, žiemos skraistė*, plg. dar

² Dalį mums rūpimos medžiagos arealiniu aspektu analizuoja J. Lipskienė (1972, 114; 1976, 175–176). Apie šlapdribos pavadinimus įvairiose slavų kalbose žr. (Usačeva, 1983, 219–223). Apie indoeuropietiškus sniego pavadinimus ir jų etimologiją žr. (Gamkrelidze, Ivanov, 1984, 681). Apie geografinių objektų pavadinimų skirtybes įvairiose kalbose žr. (Gudavičius, 2000, 79–80).

³ Įdomių faktų radome P. Andriušio, A. Vaičiulaičio, M. Katiliškio, Alės Rūtos, o ypač Žemaitės tekstuose kaimo tematika.

⁴ Naudojamės proga nuoširdžiai padėkoti VU Slavų filologijos katedros vedėjui Sergejui Temčinui už padovanotą V. Dalio „Rusų liaudies patarlių“ dvitomį, kuris mums labai pravertė, o kartu ir kitiems draugams bei kolegoms, rėmusiems mus patarimais bei geru žodžiu.

populiarias mišlių metaforas: *sniegas – pūkai, skiedros, pelenai*, plg. rus. снег – „белое покрывало, саван, скатерть, белые мухи, звездочки“ ir slov. *sneg – cunja* „skuduras“, *odeja* „paklodė“, *košem* „gauras“ ir panašiai. Nagrinėsime ir su sniegu susijusius frazeologinius junginius, tarp kurių ypač gausu palyginimų.

§ 6. Surinktoji medžiaga palengva susiklostė į kelias stambesnes dalis. Pirmiausia išskyrėme dvi pagrindines semantines grupes: kalbos stereotipas, taikomus sniegui, kuris dar tik sklendžia erdvėje, ir posakius, kurie susiję su sniego danga, klojančia žemę. Šių abiejų grupių posakiuose sniegas suvokiamas kaip natūralaus gamtos proceso išdava. Tačiau nemažai yra ir tokių frazeologinių junginių, kuriais tarsi savotiškai aiškinamasi šio meteorologinio reiškimo kilmė. Juose galima išvystyti tam tikrą veiksmo subjektą, kuris ir yra įsivaizduojama sniego atsiradimo priežastis, plg. žemaičių *Gegužė kėpį kepa* „gegužės mėnesį sninga“ arba *Jurgis parjoja širmu žirgu* „šv. Jurgio dieną sninga“. Tokie „etiologiniai“ posakiai neabejotinai glaudžiai susiję su senąja liaudies pasaulėžiūra, mitologiniais vaizdiniais: manoma, kad sniegą barsto ruduo, vėjas, Dievas, šventieji, kad jį parlėkdami parneša paukščiai ir pan. Labai įdomus ir prieš saulę ar prieš mėnulį blizgančio sniego tapatinimas su mitologinio personažo kūno dalimis. Visus „etiologinio“ pobūdžio posakius priskyryme trečiajai semantinei grupei, kuriai dėl jos specifikos nutarėme skirti atskirą straipsnį. Toliau nuosekliai panagrinėsime pirmųjų dviejų grupių pavyzdžius.

§ 7. Iš viso rasti 42 lietuvių kalbos posakiai, vartojami krintančiam sniegui pavadinti. Jie savo ruožtu skirstytini į keletą smulkesnių grupių: 1) frazeologiniai junginiai, nusakantys snaigių dydį, formą, konsistenciją; 2) posakiai, reiškiantys snigimo smarkumą, intensyvumą; 3) metaforos, kuriomis nusakoma sniego sūkurio forma. Kaip rodo surinktoji medžiaga, didelės, stambios, minkštos snaigės lietuvių kalboje lyginamos su 1) paukščiais ar jų kūno dalimis, retkarčiais ir kitais gyvūnais; 2) buities daiktais, paprastai apdaru ar apavu; 3) žmogaus ar gyvulio kąsniais; 4) kitais objektais (augaline atributika, dangaus kūnais).

§ 8. Bene įdomiausi yra zoomorfiniai lyginamieji šios grupės frazeologiniai junginiai. Iš viso radome 9 tokius pavyzdžius: *Ir duoda sniegas tep kai vištom* Alv; *Sniegti tai sniegti – kap gaidžiais* LKK XVII 176 (Rud); *Krinta kaip viščiukai* LKK XVII 176 (Aln, Blnk); *Krinta [sniegas] kaip viščiukų galvos* LKK XVII 176 (Aln, Blnk); *Sninga drebliu, kaip žvirbliais mėto* Kp; *Tai sniegai – kai paukščiai* Jrb; *Gandro kepiei „didelės snaigės“* TP 1881, 3; [Sniegas] *lygu pūku pluoštai leidžiasi ant žemės* Žem; *Pagada – sergėk Dieve: kaip katinais drebia* LKK XVII 176 (Vdšk).

§ 9. Kaip nurodo J. Lipskienė (1976, 176), pasakymas *sninga kaip vištom* žinomas daugiausia iš pietų aukštaičių ploto, bet užfiksuotas ir kitose vietovėse (Dbč, Rod, Alv, Pns, Dv). Retesnių variantų paplitimo arealus susekti sudėtingiau. Pasakymas, kuriame stambios snaigės lyginamos su kačiukais, mums žinomas iš keleto rytų aukštaičių vietovių (Vdšk, Kp, DI) bei iš svėdasiškio Vaižganto raštų, kur jis transformuotas į

gražiai išplėtotą metaforą: *Tad krito sniegas palengva, neskubėdamas, plačiai išsikięsusiais kačiokais*⁵. Visų šių pasakymų atsiradimo stimulus – formos panašumo asociacija: dideli, minkšti, purūs sniego gabalai panašūs į pasišiaususių paukštį ar pūkuotą katinėlį, jie sklendžia erdvėje panašiai kaip paukščiai ar jų pūkai.

§ 10. Kaip rodo mūsų medžiaga, katinais sninga ir slavų kraštuose. Zoomorfinė metafora *sniegas – katė* užfiksuota slovėnų ir lenkų kalbose, plg. slov. *redke bele mačice letijo po zraku* pažodžiui „retos baltos katės skraido ore – sninga stambiais gabalais“ SSKJ, I. dial. *koty* „katės“, *kocie lby* „kačių galvos“ (Kondratenko, 2000, 23). Įdomu, kad lenkų tarmėse žinoma ir metafora *stambios snaigės – arkliukai: koniaki*, o rusų tarmėse ta pačia reikšme vartojamas žodis зайцы „zuikiai“⁶. Čekų kalboje užfiksuota metafora *sniegas – zuikio pūkai* (Ermolov, 1905, 403). Artimiausi šios grupės atitikmenys rusų bendrinėje kalboje yra pasakymai пушистый снег, снег пушной (pasen.) (Dal', 1955, 249–250), žinomi „stambių snaigių“ reikšme. Lenkų kalboje turime ne tik *puszysty śnieg* SJP IV, bet ir tarminius *puch* „pūkai“, *pióra* „plunksnos“ (Kondratenko, 2000, 23). Tokių gausių „paukštinių“ metaforų, kaip lietuvių kalboje, slavų kalbose neužfiksavome: matyt, šiuo atveju paukščius pavaduoja kiti gyvojo pasaulio atstovai.

Liaudies kultūroje, kaip žinia, funkcionuoja ne tik vadinamoji kalbinė (языковая), bet ir plačiau suprantama folklorinė metafora. Tokios metaforos *sniegas – paukštis, sniegas – paukščio pūkai* populiarūs tiek lietuvių, tiek ir slavų tautų mįslėse, pvz.: *Atlėkė paukštė be sparnų, įtūpė į medį be šakų* LTR (Mrj), Vks, Dkš ir kitur Lietuvoje⁷; *Skrenda kaip sakalas, sėdas kaip ponas* Arm, plg. rusų К божьему мясоеду гусей щиплют (Dal', 1989, 405), Лебязий пух там и сям по полям, лужкам (Naumenko, 1974, 86), čekų *Nuskrido paukštis ant dagio* (SF, 105)⁸.

§ 11. Ne mažiau įdomi ir grupelė lietuvių frazeologizmų, atsiradusių lyginant dideles, minkštas snaigės su buities daiktais. Užfiksuoti 6 tokie pavyzdžiai: *Sniega skepetom drebia* Ds (Lel, Trgn, P. Andr); *Sninga kaip skarom* LKK XVII 176 (Žl); *Kaip nosinėm sninga* LKK XVII 176 (Aln); *Sninga kaip pirštinėm* LKK XVII 176 (Bgs); *Šiandie sniegti kaip vyžais* LKK XIII 125 (Grv); *Kad sniega, tai sniega, kaip lopiniais* LKK XVII 176 (Lkm). Visais šiais atvejais atskiros stambios snaigės lyginamos su nedideliais drabužiais, apavu ar tiesiog audeklo skiautėmis.

⁵ Plg. anglų k. frazeologizmą, taikomą, tiesa, stipriam lietui: *It rains cats and dogs* „*Lyja katėmis ir šunimis“.

⁶ Kaip mus informavo Novosibirsko kalbininkas Aleksandras Anikinas, daug dirbęs su įvairių Sibiro dialektų medžiaga, jo tirtose tarmėse esama įdomių zoomorfinių metaforų šlapdribai, stambiais gabalais krintančiam sniegui nusakyti. Indigirkos apylinkėse jis yra užfiksavęs pasakymą Снег лахтаками повалил. Žodžiu лахтак minėtoje tarmėje vadinama tam tikra ruonių rūšis, to žvėries kailis arba kailio gabalai.

⁷ Mažajoje Lietuvoje užfiksuotas ir variantas *paukštis iš rytų* (Lietuvninkų žodis, 1995, 352).

⁸ Cituojamame leidinyje visi pavyzdžiai pateikiami rusų kalba.

Tiesioginių lietuvių kalbos atitikmenų randame lenkų ir ukrainiečių kalbose: l. dial. *reŕkavice*, ukr. dial. сніг як рукавиці. Lužičėnai (sorbai) stambias snaiges vadina *pěluŕchy* „vystyklai“ (Kondratenko, 2000, 110). Panašių pavyzdžių rasta ir slovėnų kalbos žodyne: *sneg naletava v cunjah* „sninga skudurais“, *v plahticah* „sninga lopiniais, skiautėmis“, *sneži v kosmih* „sninga sruogomis, gaurais“. Įdomus pavyzdys – *Luči mesta so bile ovite v snežno vato* „Miesto žiburiai buvo įvynioti į sniego vatą“. Apie didelę snaigę slovėniškai pasakoma *kosem, kosmina, kosminka, kosmič* „sruoga, gauras, gaurelis“ SSKJ.

Metafora *krintantis sniegas – baltas drabužis* pasitaiko ir rusų mįslėse, pvz.: Идет Егорка – белая шубенка МŽRF 337; Идет Яшка – белая рубашка (Naumenko, 1974, 86); Летел порхан по всем торгам; бел балахон, без пол кафтан, без пуговиц (Dal', 1989, 406).

Metafora *sniegas – audeklo skiautė* vartojama ne tik krintančiam sniegui nusakyti. Panašiai elgiamasi ir su pavasarį nykstančia, tirpstančia, dalimis skaidoma sniego danga, plg. pasakymą *sniego lopinys* Ant, Ds. Tuo tarpu nuolatinė, pakankamai stora, laukus ištisai užklojusi sniego danga, kaip pamatysime toliau, paprastai lyginama su stambiais drobiniais daiktais: patalyne, užtiesalais, staltiesėmis (žr. § 24–25).

§ 12. Daugelyje Lietuvos vietų, ypač Žemaitijoje bei šiaurinėse aukštaičių šnekose, stambius krintančio sniego gumulus įprasta lyginti su žmogaus ar gyvulio kąsniais. Kol kas užfiksuoti 8 tokie atvejai, pvz.: *Sninga ubago kąsniais* Dr, Pp, Krš, End, Vks, Ukm; *Sninga, kaip ubago kąsniais valgo* Grž; *Tai sninga – vilko kąsniais drepina* Slnt (Kl); *Nu ir drimba šunies kąsniais* Lk (Šauk); *Sniegti kaip bobų kąsniais* Grk (Mrj, Nmn, J); *Bobkąsniais sniegas drimba, krinta, dergia* J (Žem); *Diedų kąsniais sninga, baisu ir išeit* Ker; *Tai sninga duonos kąsniais* Grz; *Patinka, kai sninga žydo kąsniais* End.

Slovėnų kalboje taip pat kartais ubagas minimas posakiuose apie stiprų snigimą: *sneži, kakor bi se berači tepli* „sninga tarsi ubagai muštusi“ SSKJ. Galimas daiktas, čia turimi galvoje mušantis lakstantys į šalis skutai, plaukų kuokštai ir pan.: prisiminkime, kad slovėniškai sakoma „sninga skudurais, skiautėmis“ (žr. § 11)⁹. Rusų kalboje visai neradome posakių, kur sniegas būtų lyginamas su žmogaus ar gyvulio kąsniais.

§ 13. Tradicinėje lietuvių kultūroje šuva, vilkas, ubagas suvokiami kaip amžinai alkani, vargstantys, išbadėję sutvėrimai, pasižymintys dideliu rajumu. Tokių vaizdinių pagrindu, matyt, pirmiausia atsirado frazeologiniai junginiai *ubago kąsnis, vilko kąsnis* „didelis kąsnis“, pvz.: *Pilvo riaušės paeina nuo netikusio sukramtymo, nuo „vilko kąsnių“* rš; *Kam tokiais ubago kąsniais valgai?* Grž. Vėliau minėtieji pasakymai bus gavę ir mums rūpimą perkeltinę reikšmę „dideli sniego gumulai“. J. Lipskienės (1976, 175) duomenimis, lengviausiai susekami *ubago kąsnių* ir *bobos (bobų) kąsnių*

⁹ Plg. lietuvių posakius: *Kad jau davė, tai davė, net pūkai dulkejo* Srv; *Kad paėmė in puca, tai net plunksnos dulkejo* Mrj.

arealai, o retesnių variantų, pvz., *diedų kąsniai*, *duonos kąsniai* paplitimą susekti sunkiau. Manytume, kad jie galėjo atsirasti pagal populiariesnių frazeologizmų analogiją.

§ 14. Rečiau lietuvių tarmėse pasitaiko lyginamųjų frazeologizmų ar metaforų, kuriuose fiksuojamas stambių snaigių panašumas į kitokius objektus: dangaus kūnus, augalo dalis. Turime tik kelis tokius pavyzdžius: *Ot tai lauke žvaigždėm sniega, kelio nebematyt* LKK XIII 133 (Grv); *Sniega kai lapais* Smal, LKK XVII 176 (Čb). Abu šie pasakymai bus atsiradę formos panašumo pagrindu. Šiaip jau A. Vaičiulaičio metafora mėgstama *sniego žvaigždėlės* dažniau vartojama nuo medžių byrančiam šerkšniui pavadinti. V. Dalio (1955, 249–250) žodyno duomenimis, rusų kalboje krintantį šerkšną žymi pasakymai *снег пылью, искра, блестка, звездочка*¹⁰. Krintantis sniegas su žvaigždėmis lyginamas ir profesionaliojoje poezijoje, plg. Aleksandro Puškino *Мелькает, вьется первый снег, звездами падая на брег* (1965, 156).

Stambių snaigių panašumas į baltus žiedus pabrėžiamas vakarų slavų kalbose, pvz.: l. dial. *kwiaty* „gėlės“, *fłoki* „tokios darželio gėlės, karkliukai“, č. *floček* „karkliukas“ ir „didelė snaigė“, luž. *sněg kwišo* pažodžiui „sniegas žydi – stambiai sninga“. Proziškesnis, tačiau vaizdingas stambių snaigių pavadinimas *лопуха* „varnalėšos“ vartojamas rusų tarmėse apie Jaroslavlį (Kondratenko, 2000, 22; 2003, 6). Rusų grožinėje literatūroje galima rasti ir daugiau įdomių metaforų, kurios priklausytų šiai grupei, pvz.: *Казалось, с неба слетают на город легкие белые розы* (Paustovskij, 1956, 334)¹¹. Atrodo, kad slavų kalboms šiuo atveju apskritai būdinga didesnė biomorfinių metaforų įvairovė.

§ 15. Metaforų smulkoms, kietoms, suledėjusioms snaigėms nusakyti lietuvių tarmėse randame kur kas mažiau negu dideliems, minkštiesiems, puriems sniego gabalams apibūdinti. Greta minėtųjų *sniego žvaigždelių* įvairiose Lietuvos vietose dar žinomos ir *sniego kruopos*, pvz.: *Dieną biškį dulksnojo kruopukais, o taip – nesnigo Užv; Ažusėjo visą žemę [sniego] kruopom* Ds; *Pabirsnojo sniego kaip kruopų ir sustojo* Kv. Aiškia šios metaforos analogiją randame baltarusių oro spėjimuose: *На Юрья снег (крупa) – уражай на гречу; на Юрья дождь – гречи нерод* (Dal', 1989, 345). Spėjimas grindžiamas panašumo (imitatyvine) magija: grikliai užderėsiantys, jeigu šv. Jurgio dieną snigsią kruopomis. Įdomus ir slovėnų kietų, smulkių snaigių pavadinimas *babje pšeno* „bobų soros“ SSKJ. Rusų kalboje tokios snaigės vadinamos *крупa*: *Ветер свистел, хлестал Матвею в лицо колючей снежной крупой* SRJ II. Panašiai yra ir lenkų kalboje: čia vartojami pavadinimai *krupa śnieżna*, *krupki śniegowe* SJP III, plg. dar lužičėnų *kšupy*, *kšupki* (Kondratenko, 2000, 23). Lenkų tarmėse dar randame, matyt, naujesnį pavadinimą *ryż* „ryžiai“, o rusų tarmėse –

¹⁰ Manytume, kad gausūs šaltį, šalną, krušą, šerkšną reiškiantys posakiai lietuvių ir slavų kalbose gali būti atskiro straipsnio objektas.

¹¹ Kaip čia neprisiminsi žaismingo ir ironiško Antano Miškinio: *Šiandien taip elegantiškai sninga, sninga žemėn medžių žiedais. Panašiai mano meilė dingo su visais ir visais pažadais*.

ropox „žirniai“¹². Norint pabrėžti suledėjusių snaigių kietumą, apvalumą atsiranda ir originaliųjų „geležinių“ metaforų, pvz., l. dial. *želazny śnieg* pažodžiui „geležinis sniegas“ ir netgi l. dial. *śrut* „šratai“¹³.

§ 16. Pasakymas *sninga kruopom*, kiek primenantis Biblijos istoriją apie dangiškąją maną, rodo, kad metaforos *sniegas – įvairūs daiktai* semantiškai glaudžiai susijusios su atvirkštiniais posakiais *įvairūs daiktai – sniegas*. Pastarųjų ypač gausu vestuvių folklore ir vadinamosiose melų pasakose. Apie įvairių geidžiamų, paprastai valgomų ar geriamų daiktų kritimą iš dangaus vietoj lietaus ar sniego dainuojama vaišių dainose, giriantis puotos prašmatnumu, užsimenama piršlio korimo dekrete, kaltinant jį prišnekėjus nebūtų dalykų apie jaunikio turtus. Melų pasakose tai seniai dingusių puikių laikų, savotiško aukso amžiaus atributas, pvz.: *Baronkom lijo, pyragais snigo* FrnS 176; *Alučium lijo, midučium snigo, arielkos būrelis da pašvakšnojo* JD I 363; *Gerai būtų, kad upės pienu tekėtų, sūriais snigtų, alum lytų* KrvP (Dj); *Apvyniais snigo, alučiu lijo, midutėliu kvepėjo* LTR (Krč)¹⁴.

§ 17. Baigus kalbą apie snaigių dydį ir formą, galima pereiti prie frazeologinių junginių, nusakančių snigimo stiprumą, intensyvumą. Dažniausiai tai vadinamieji prieveiksminės funkcijos frazeologizmai, plg. (Vosyltė, 1972, 102). Jie gali turėti keletą reikšmių: 1) gausiai, smarkiai, dideliais gabalais sninga, 2) gausiai, smulkiai sninga, 3) menkai sninga. Pagal veiksmo intensyvumo matą pirmosios grupės posakiai skyla į dvi dalis: 1) norint nusakyti snigimo stiprumą, minimas biralų saiko pavadinimas ar kitoks formą arba apibrėžtą kiekį reiškiantis žodis, 2) savotiškas snigimo stiprumo matas – žmogaus ar gyvulio pojūčiai. Minėtuosius frazeologizmus taip suskirstėme, remdamosi žinoma B. Whorfo teze, kad norint sukonkretinti neapibrėžtą medžiagos kiekį, paprastai pridedamas formą, matą nusakantis žodis: *medžio gabalas, vandens stiklinė, stiklo šukė* ir pan. (Uorf, 1960, 204–205). Nesunku pastebėti, kad sniegas kaip tik ir yra toji amerikiečių mokslininko minima beformė medžiaga, o frazeologinis junginys – savotiška priemonė snigimo intensyvumui matuoti.

§ 18. Kaip pamatysime toliau, „sniego saikas“ gali būti labai nevienodo dydžio. Radome 10 tokių pavyzdžių: *Tai verčia sniegą – kap iš maišo* Lp; *Sniega, kaip karčia verčia* Ds; *Kaip naštom sniegti* Rod; *Spietliais sninga* Trg; *Kitą saują [sniego] žėrė stačiai į akis Žem;* *Ot sniegą verčia – kai iš rankovės* Rod; *Dideliais pluostais verčia* Pst; *Nu ir drebia už lango kaip dribsniais* LKK XVII 176 (Kp); *Lauke kaip skriduliais*

¹² Lietuviai su žirniais paprastai sieja krušą, plg. imitatyvine magija grindžiamus sėjos patarimus: *Žirnius reikia sėti, kai kruša beria* (Seirijai) arba *sninga kruopom* (Dusetos), *kada žimiais arba ledais lyja* (Šiluva) (LŽPT, 1986, 56).

¹³ Lietuviškai, berods, pasakoma tik *geležinis vėjas: Vėjas geležinis pučia su ledais* S. Nėr.

¹⁴ Tokių pasakymų pavyzdžiu kalendoriniame folklore atsiranda ir naujesnių įvaizdžių, pvz.: *Pusiaugavėnė, kai Silkius verčiasi per galvą, tai trečiądienį pas varpinyčių sninga silkėmis* Vdk (Balys, 1993, 108). Taip metaforiškai nusakomas didžiojo septynių savačių pasninko, kurio metu dažnai valgoma silkė, vidurys.

sniega LKK XVII 176 (Km). Žodžių *maišas*, *našta*, *spietlius* „spiečius“, *sauja*, *rankovė* iš tiesų galima interpretuoti kaip savotiškus mato, saiko pavadinimus, o žodžius *pluoštai* „pluoštai“, *skriduliai* „skrituliai“, *dribsniai* – kaip abstraktesnius, nusakančius kiekį ar formą. Problemiškiausi būtų, matyt, pasakymai *Sniega, kaip karčia verčia* Ds; *Sniegą verčia kaip iš karties* Zr. Pastarasis pasakymas dažniausiai taikomas ne sniegui, bet stipriam lietui. O apie lietų pasakoma ir taip: *Žliaukia kaip iš virvės* Pnd; *Davė lytus kap virvutėm* Gs. Vadinas, čionai prielinksninė konstrukcija sinonimiška įnagininko linksniui, plg. *karčia* ir *iš karties*. Vis dėlto pastaruosius posakius galima aiškinti ir kitaip. LKŽ esama žodžio *kártis* Vlkv „tam tikras saikas bieriems daiktams seikėti“. Ši reikšmė gerai dera prie posakių *sninga kaip iš maišo, lyja kaip iš kibiro* (plg. rus. *лет как из ведра* „smarkiai lyja“, *дождь сеет как из сита* „smulkiai lyja“) ir pan. semantikos. Kol kas mes linkusios laikytis antrosios nuomonės: *Sniega, kaip karčia verčia* reiškia, kad sniegas tarsi seikėjamas tam tikru biralu saiku.

§ 19. Rusų grožinėje literatūroje rastas pavyzdys *снег валит как из мешка* (Paus-tovskij, 1956, 196). Lenkiškai apie stiprų snigimą irgi pasakoma *śnieg sypie jak z wora* SJP VIII, plg. dar brus. dial. *валиць як з шуфляк* „verčia kaip semtuvu“ (Kondratenko, 2000, 23). Iš pateiktų pavyzdžių galima spręsti, kad slavų kalbose smarkaus snigimo matas panašus kaip ir analogiškuose lietuvių posakiuose.

Įdomu, kad vietoj lietuvių kalboje kiekiui, intensyvumui reikšti vartojamų abstraktesnių pasakymų *spietliais sninga* Trg, *spiečius sniegulių* A. Vaičiul slavų kalbos turi zoomorfinių metaforų su konkrečių vabzdžių pavadinimais, plg. rusų posakį *белые мухи* pažodžiui „baltos musės – snaigės“, lenkų *białe motyle* „balti drugeliai – snaigės“ SJP IV, serbų *лептирице* „drugeliai – didelės snaigės“ (SD, 1999, 126), l. dial. *komarnicy śnieg* „uodų sniegas – smulkios snaigės“ (Kondratenko, 2003, 6) ir čekų *míslě Baltos bitěs ant žeměs tūpě* (SF, 1987, 105)¹⁵. Dažniausiai rusų šnekamojoje kalboje vartojami pasakymai *снежные хлопья, снег хлопьями* (Dal', 1955, 249–250), kurie semantiškai bene artimiausi lietuviškajam *skriduliais sniega*.

§ 20. Savotiškas „barometras“ smarkiai sningant, pustant gali būti ir žmogaus ar gyvulio pojūčiai bei elgesys. Tokių frazeologizmų lietuvių kalboje radome 8, pvz.: *Snigimas, dribimas – nė kelio nematy!* Jnšk; *Baisus drėbimas – negali nosies iškišt* Rdm; *Lietus su sniegu kap plostu vertė – nei po nagu sausa neliko* Vlk; *Šiokie nė šuo*

¹⁵ Metaforų *snaigės – mašalų spiečius, snaigės – drugeliai* pasitaiko ir rusų grožiniuose tekstuose, pvz.: *Как летом роем мошкара летит на пламя, слетались хлопья со двора к оконной раме* (Pasternak, 1991, 201); *За зеркальными окнами столовой кружились, как белые мотыльки, крупные хлопья снега* SRJ II. Čionai minėtini oro spėjimai, kurie Kūčių vakare krintantį sniegą sieja su bitininkystės sėkme, pvz.: *Jei Kūčiose sninga, bus geri metai ir bitės gerai spiesis* Kp (Balys, 1993, 25); *На Рождество Христова метель – пчелы хорошо роиться будут* (Dal', 1989, 361). Šiuose spėjimuose, kurie grindžiami panašumo magija, matome tą patį principą: daug sniego – daug bičių spiečių.

ant kelmo nenustygs (apie pūgą) Žem; *Baisi šlapdriba šiandie – šuva išvartytas neitų* Ėr; *Tokiam snigime ir šuva iš būdos neina* Ds; *O dieną lauke pūga! Neduok Dieve! Šuo ant kelmo nepasėdėtų* Žem; *O tai šunies pūga užkilo!* Žem. Lietuvių frazeologiniams junginiams, reiškiantiems prastą orą, labai artimi slavų kalbų posakiai, plg. rusų В такую погоду добрый хозяин и собаки не выгонит за ворота (Dal', 1955, 251), lenkų *Śnieg sypie jak z wora, psa by z domu nie wygonił* SJP VIII. Tokių atitikmenų esama todėl, kad tiek lietuvių, tiek slavų tradicinėje kultūroje šuo – prasto, vargingo gyvenimo etalonas. Tokia pažiūra atsispindi ir minėtuose kalbos stereotipuose, plg. dar plačiai Lietuvoje žinomą pasakymą *šuniškas oras, šuns oras* „dargana“ Lp ir pan.

§ 21. Stipriai šlapdribai nusakyti kartais pavartojama ir palyginimų, kuriuose pabrėžiama sniego konsistencija, pvz.: *Tai tau ir pavasaris – drebia kai koše* Sdk; *Sniega, krečia kai koše* Trgn. Turime vienintelį pavyzdį stipriam snigimui mažomis, smulkio-
mis snaigėmis nusakyti: *Snaigulės eina mažos, kaip per sietą siauta* DūnŽ. Mažai tėra ir posakių, žyminčių menką snigimą, snignojimą, pvz.: *Vėl pamys su žiemiu, pabarstys pasmulkais ir nežino, ką bedaryt* P. Andr. Prisiminkime (plg. § 15), kad lietuvių kalboje nedaug teradome ir metaforų, skirtų mažoms, smulkioms snaigėms apibūdinti. Vadinasi, peršasi išvada: kuo intensyvesnis, įspūdingesnis gamtos reiškinys, tuo daugiau frazeologinių junginių, metaforų su juo siejama. Žodžių, reiškiančių menką, silpną snigimą, lietuvių kalboje pasidaroma su įvairiomis darybos priemonėmis: *sneigėti, snignoti, snyguriuoti* ir pan.

Rusiškai apie smulkų sniegą sakoma снег пылью, pvz.: Снег долго сыпал белой пылью (Paustovskij, 1956, 130). Slovėnų kalboje randame metaforą *sneg se bležči v belih iskrah* „sniegas žėri baltomis kibirkštėmis“, plg. dar l. dial. *iskierki* „kibirkštėlės“. Lietuviškai panašiai pasakoma apie mažą sniego kiekį: *Va jau i žiezūrbos nėra sniego* Švnc.

§ 22. Baigiant kalbėti apie sniegą erdvėje, reikėtų paminėti ir pasakymus, kuriais nusakomi stipraus vėjo keliami sniego sūkuriai, pvz.: *Maišė, vartė, suko į rataną, kėlė stulpus, dūmė į patvorių, pūtė į pastoges* [vėjas sniegą] Žem; *Pereina vilnys sniego ir vėl nusišviečia* Dg; *Banga po bangos varo pasmulkais atsivėdėje, iš peties* P. Andr. Kaip matyti iš pavyzdžių, juose labiausiai akcentuojama sniego sūkurio forma: aukštas, ilgas, vertikalus sūkurys vadinamas *stulpu*, rato pavidalo – *ratanu*, ilgas, horizontalus, vingiuotas – *bangomis* ar *vilnimis*. Įdomu, kad vėjo nešiojamam sniegui nusakyti perkeliama su vandeniu susiję žodžiai. Teturime vienintelę zoomorfinę sniego sūkurio metaforą: *Tai šiandie diena – dangus su žeme maišos: eina, tik eina par laukus širmōkai* Pg, plg. *širmōkas* „širmas – baltas su pasitaikančiais tamsiais plaukais arklys“. Prisimintina, kad būdvardis *širmas* etimologiškai sietinas su žodžiu *šarmà* „sušalę garų kristalai ant žemės ir medžių“. Lietuvių kalboje esama ir daugiau su sniegu, šalčiu susijusių žodžių arklio plaukui nusakyti. *Sniegėtas arklys yr mažais marguleliais* Ggr, plg. dar *šeřkšnas* (rusvai širmas) arklys ir daiktavardį *šeřkšnas* „šarma“. Sniego sūkurį

puikiai nusakančiai metaforai atsirasti bus padėjęs ne tik arklio plauko panašumas į mirgantį sniegą, bet ir gražaus gyvulio jėga, veržlumas, ekspresija, kuri būdinga ir stichiniams gamtos reiškiniams.

§ 23. Kita didelė frazeologizmų semantinė grupė susijusi su žemę klojančia sniego danga. Iš viso rasti 35 jai priskirtini lietuvių kalbos posakiai. Pagal semantines ypatybes šios grupės kalbos stereotipai skirstytini į dar tris dalis: 1) frazeologiniai junginiai, susiję su ištisine sniego danga; 2) posakiai, nusakantys sniegą kaip tam tikros konsistencijos medžiagą; 3) frazeologizmai, susiję su nykstančia, tirpstančia, dalimis skaidoma sniego danga. Toliau kiekvienos grupės kalbos stereotipus panagrinėsime atskirai.

§ 24. Posakiai, apibūdinantys sniego sluoksnį, klojantį žemę ištisai, savo ruožtu gali būti dvejopi: 1) nusakantys minkštą, purią, storą sniego dangą, 2) taikomi sniegui sukietėjusiu paviršiumi. Purus, minkštas sniego sluoksnis tarminėje šnekamojoje lietuvių kalboje gali būti lyginamas su: 1) buities daiktais, 2) reljefo elementais. Buities daiktų grupei priskirtini 6 posakiai, pvz.: *Viskas apsiklojo sniego patalu Žem*; *Kas gali žinoti, kad kita žiema nepadarys jo kapo sniego paklote* Gmž; *Sniego apklotas* Pg; *Sodai po žiemos skraiste* NdŽ; *Sniego marška* Ant, Ds; *Sniego drobė sutirpst* APh V 105.

§ 25. Kaip matyti iš pavyzdžių, lietuvių kalboje žemę klojantis sniegas metaforiškai siejamas su dideliais, plačiais drabužiais (skraistė), patalyne (marška, paklotė, patalas), baltu lininiu audeklu (drobė). Labai panašų vaizdą matome ir lietuvių mįslėse: ir čionai populiariausios žemę dengiančio sniego metaforos – *balta paklodė* LTs V 449 ar *balta drobulė* LTs V 458.

Rusų kalboje vartojama metafora *sniegas* – *antklodė, apklotas* (plg. dar Puškino vart. *sniegas* – *kilimas*: Под голубыми небесами великолепными коврами, блестя на солнце, снег лежит). Panaši situacija ir kitose slavų kalbose, pvz.: slov. *po polju ležijo plahte snega* „laukus dengia sniego drobė“, *bele rjuhe* „balta patalynė“, *bela odeja snega* „balta sniego paklodė“, *puhasta pernica* „pūkų patalas“, *zemlja leži pod plaščem snega* „žemė glūdi po sniego apsiaustu“ SSKJ. Slavų, ypač rusų tautosakoje greta tiesioginių lietuvių kalbos atitikmenų пуховое одеяльце MŽRF 338, бело покрывало MŽRF 381 randame ir originalių metaforų, pvz.: белое суконце „balta gelumbė“, сахарная рогожка pažodžiui „cukrinis demblys, plaušinė“ (Naumenko, 1974, 86), скатерть белa „balta staltiesė“, матушкин столешник „motutės staltiesė“ (Daľ, 1989, 405), ч. подушка „pagalvė“ SF 105, саван „įkapės“ MŽRF 320. Pastaroji metafora tikriausiai atsirado dėl to, kad žiema tradicinėje kultūroje suvokiama kaip žemės – gyvos būtybės mirties, sustingimo laikas, plg. dar rusų mįslę Не хилела, не болела, а саван надела (žemė, sniegas) MŽRF 320.

§ 26. Atskirai minėtinos zoomorfinės rusų mįslių metaforos. Tarpuvartėje su-nešta pusnis jiems yra „baltas šunelis“ – беленька собачка MŽRF 381. Ypač graži

metafora – *laukus dengiantis purus sniegas – perinti balta gulbė* mįslėje Белый лебедь на яйцах сидит (Daľ, 1989, 406), plg. dar Лебяжий пух там и сям по полям, лужкам (Naumenko, 1974, 86). Jau visai baigdamas šį darbą, LKŽ paskutiniame tome apatikome šių mįslių lietuviškąjį atitikmenį: *Balti žąseliai visą svieta aptupia* LTR (Mrj, Rk, Lg)¹⁶. Paskutinis sniegas laukuose rusų folklore dažnai lyginamas ir su zuikiu: Лежит белый заюшка на меже по краюшку (Naumenko, 1974, 87); Заюшка беленький, полежи на мне – хоть тебе и трудненько, да мне хорошо (озимые просят) (Ermolov, 1905, 403). Kaip matome, šiuo atveju slavų kalbos pasižymi didesne metaforų įvairove. Natūralu, kad jų gausu liaudies poetinėje kūryboje.

§ 27. Didelius, gilius, minkštus pusnynus lietuvių šnekamojoje kalboje paprastai apibūdina su reljefu susijusi metafora *sniego pusnys – kalnai*, pvz.: *Nežmoniškas prisnigimas – kalnus privertė* Sb; *Pusnys klostosi kalnais* M. Katil. Ekspresyvią „bėgančio kalno“ – augančios, didėjančios pusnies – metaforą matome ir Pandėlyje užrašytoje mįslėje: *Atbėgo kalnas, per pakalnę ant sienos užvirto* Pnd. Metaforoje *sniego pusnis – kalnas* galima išvelgti ir savotišką hiperbolę – meninį padidinimą, plg. dar analogišką rusų mįslę: На дворе в холоде горой, а в избе водой МŽRF 326. Rusų šnekamojoje kalboje sniego pusnys irgi siejamos su kalnais, kalvomis: снежные горы, холмы SRJ IV.

Slovėnų kalboje neužfiksuojame metaforos *sniego pusnis – kalnas*, tačiau radome pavyzdį *okrog in okrog je snežno morje* „aplinkui plytėjo sniego jūra“ SSKJ. Įdomu, kad ir rusų kalbos sniego metaforose yra bent aliuzijų į vandenį, pvz., Puškino зима легла волнистыми холмами.

§ 28. Šie „kalnai“, kaip žinia, pirmiausia apsitraukia ledo apnašu, o vėliau suzmenka, sukietėja, įgauna įvairių pastovesnių formų. Sniego dangą sukietėjusiu paviršiumi šnekamojoje lietuvių kalboje paprastai lyginama su: 1) buities daiktais, 2) žmogaus kūno dalimis, 3) iškilimais vandens paviršiuje, pvz.: *Iškaukši ulytkelin sukietėjusia sniego pluta, kurios nebepprakerta net arklio kanopos* P. Andr; *Laukuose sniego truputį ploniau, o kelias suvažinėtas į aukščiausią kuprą* Žem; *Jei sniegas žiemą ant lauko vilnim suneštas stovi, tai bus derlingi metai* LTR (Lnkv). Šiais atvejais žodžiai *kupra, vilnis* perkeltine reikšme taikomi giliau įšalusiam sniegui, o žodis *pluta* reiškia palyginti nestorą, kietesnę, kartais leduku aptrauktą sniego paviršių, sugebantį kelti žmogų ar gyvulį¹⁷.

¹⁶ Tiesioginių užuominų, kad puikus baltas paukštis – gulbė simbolizuoja sniegą, randame ir lietuvių oro spėjimuose, pvz.: *Gulbėms išlėkus, trečią dieną pasnigs* Šts; *Gulbės atlėkdamos atneša sniegą, o gervės ir žąsys – šilumą* J. Apskritai, gulbė lietuviams – švaros, baltumo etalonas, plg. tradicinį gero linkėjimą baltas drapanas velėjančiai skalbėjai: *Padėk, Dieve! Mačiau gulbes skraidant!* TDr I 41 (Brž) (Jasiūnaitė, 1997, 23).

¹⁷ Rusams toks apledėjęs sniego paviršius yra kopa „pluta, žievė“. V. Dalis (1955, 249–250) skiria net plona ledo plutele apsitraukusio sniego pavadinimą – гир ir sniegą su stora pluta – настель, наслуд, наслуз. Lietuviai, kaip matome iš pavyzdžių, tokį skirtumą parodo metaforiškai, o ne skirtingomis leksemomis.

§ 29. Pastaroji sniego savybė, kaip žinome, žmogui naudinga ir jo panaudojama utilitariniams tikslams. Tokiu sniegu važinėjama arkliais kinkytomis rogėmis: tai vadinamasis *rogių kelias* (rus. санный путь). Dėl utilitarinės rogių kelio paskirties su juo susijusius posakius išskyrėme į atskirą grupelę, pvz.: *Pasitaisys stiklinis kelias. Nebetoli Kalėdos* M. Katil; *Keliai susivažinėjo – kaip ant stiklo Žem*¹⁸; *Rogių keliu kaip stiklu slys pavažos* M. Katil; *Kelias suvažinėtas – spindi kaip stiklas Žem*; *Jau skremba (šąla) – ryt bus kelias kai plentas* Trgn; *Tai slidus rogiakelis – kai kalės liežuvis; Dabar kelias [rogių] kap ant žydo liežuvio [slidus] Gs.* „Stiklinės“ rogių kelio metaforos bus atsiradusios dėl neabejotino abiejų objektų panašumo: slidumo, spindėjimo saulėje. Toks kelias, kaip matyti iš tauragniškių pavyzdžio, gali būti lyginamas ir su žmogaus nutiestu keliu – plentu. Originalus rogių kelio slidumo etalonas – kalės ar žydo liežuvis. Prisiminkime, kad ir krintantis sniegas tarmėse vadinamas *šunies kąsniais*, *žydo kąsniais* (žr. § 12). Turime ir mįslę apie rogių pavažas: *Dvi seseli sviestą skuta* B.

Sukietėjusio sniego savybė kelti žmogų kartais pabrėžiama ir kitokiais posakiais, pvz.: *Taip sušerkšnijo sniegą, kad nors tanciaus eik* Ktk.

§ 30. Nemažiau įdomūs yra ir lietuvių kalbos frazeologiniai junginiai, nusakantys sniegą kaip tam tikros konsistencijos medžiagą. Turime 4 skirtingus pavyzdžius šlapiam, klampiam sniegui apibūdinti: *Toks palaidinys, sniegas kaip buza* Mrk; *Sniegas kaip muknis minkštas* Tsk; *Einant per sniegą, koja smuko kaip į išmintą molį* Žem; *Šlapdriba – mėšlas pasėliams* Gršl; *Šlapdrangiu kad sninga pavasari, mėšlų kartą deda an dirvos* Šts. Pavyzdžiai rodo, kad patišęs sniegas paprastai lyginamas su koku panašios konsistencijos buities daiktu (buzą), negyvosios gamtos objektu (moliu), o ypač dažnai – mėšlu: šlapdriba esanti tokia pat naudinga dirvai kaip ir ši trąša¹⁹. Tai vertės panašumo metafora, nors žymus ir konsistencijos panašumas. Etnolingvistui įdomus ir pats sniego lyginimas su kūno išskyromis, plg. metaforas *lietus – ašaros, šlapimas, sniegas – išmatos*, suponuojančias mintį, kad kritulių priežastis gali būti gyva būtybė.

Rusiškai irgi sakoma *снежная каша (кашица) под ногами*, slovėnų kalboje tokiu atveju vartojamas būdvardis: *kašast* (arba *kašnat*) *sneg* „sniegas kaip košė“ SSKJ.

§ 31. Sausą, birų, purų sniegą, klojantį žemę, lietuviai apibūdina 3 lyginamaisiais frazeologizmais. Paprastai toks sniegas lyginamas su buities daiktais ar paukščių atributika, pvz.: *Sniego purtnumas – kaip pelenai!* Dkk; *Sniegas kaip pelenas* Zr; *Sniegas kaip miltai, atmalu (sunku) eiti* Srv; *Sniego kai pūko privertė* Klt. Ta pati pelenų meta-

¹⁸ Reikėtų pabrėžti, kad „stiklinės“ metaforos tiek buitiniame, tiek ir folkloriniame tekste dažniau vartojamos ne sukietėjusiam sniegui, bet ledui apibūdinti, pvz.: *Ledas plynas kaip stiklas* Ds; *Susistos ant marių stiklinis ledelis* (d.) Švnč. Panašiai yra ir rusų folklorinėje tradicijoje, pvz.: В новой стенке, в круглом окне днем стекло разбито, а к утру опять цело (Eketė) MŽRF 340.

¹⁹ Labai panašių įsitikinimų turi ir Vakarų Europos žemdirbiai. Štai prancūzai mano, kad sniegas, iškritęs iki Kalėdų, vertas šimto ekiu, o sniegas per Kalėdas – tas pats, kas mėšlas pasėliams KOO 34, 48. Plg dar analogiškus rusų posakius: Снегу много – хлеба много (Dal', 1996, 89); Мокрый снег на озимь – тот же назем (Dal', 1955, 249).

fora kartojasi ir mįslėje: *Balti pelenai šiuža po kojom* (sniegas) Ad²⁰. Originaliai šiuo atveju elgiasi prancūzai, sakydami: *La Sainte Catherine amène la „farine“* „Šv. Katerina atneša miltų“ – t. y. per šv. Kateriną, lapkričio 25 d., paprastai pasninga KOO 34. Ir rusams tik iškritęs šviežias sniegas yra пороша (Dal', 1955, 249), etimologiškai šis žodis susijęs su порошок „milteliai“, plg. dar l. dial. *mąknisko* (Kondratenko, 2000, 23). Lužičėnams sniego savybės asocijuojasi su socialinės sferos reiškiniais: minkštą, purų sniegą jie vadina *kněžski sněg* „kunigo sniegas“, o grubų, sukietėjusį sniegą – *burski sněg* „valstiečių sniegas“ (Kondratenko, 2003, 6).

§ 32. Pagaliau beliko paskutinis lietuviškų pavyzdžių pluoštelis, priklausantis sniego ant žemės semantinei grupei. Turime 3 posakius, kuriais nusakoma nykstanti, tirpstanti, dalimis skaidoma sniego danga, pvz.: *Cukrus ištirpo ir patvoriais mažai bėra Žemė*²¹; *Sniego lopinys* Ant, Ds; *Kepurės sniego dunkso ant šakų* T. Tilv.

Slavų kalbose ši semantinė grupė gausesnė. Jai galima priskirti ne tik posakius, nusakančius tirpstančios sniego dangos fragmentus, bet ir metaforas, apibūdinančias koki nors apsnigtą daiktą. Čia kaip ir lietuvių kalboje dvi pagrindinės metaforos: *sniegas – kepurė* ir *sniegas – lopinys*. Originaliai išplėtotą kepurės metaforą randame, pavyzdžiui, M. Bulgakovo (1990, 39) raštuose: Дом накрыло шапкой белого генерала. Analogišką pavyzdį, tik su kitokia leksema matome ir rusų mįslėje: Стоит Ермак, на нем колпак: ни шит, ни бран, ни поярковый (sniegas ant kelmo) (Dal', 1955, 250). Rusų mįslėse ne viena originali metafora skirta būtent tirpstančiam sniegui, pvz.: шкура „kailis – tirpstantis sniegas“, кокура с творогом „pyragas su varške – tirpimo vanduo po sniegu“ MŽRF 381. Slovėnų kalboje irgi randame metaforą *snežena kučma vrha* „kalno viršūnės kailinė sniego kepurė“, lenkų – *śniegowa czapa* SJP. Lenkų grožiniame tekste apsnigti daiktai pasipuošia ne tik kepurėmis, bet ir pirštinėmis, pvz.: *Śnieżyca czapami białymi okrywa pale w płotach i łapy świerków przywdziała w rękawice białe* „Sniegelis tvorų mietams užmaukšlino baltas kepurės, o eglų letenas apmaustė baltomis pirštinėmis“. Bendra lietuviams bei slavams ir metafora *tirpstantis sniegas – lopinys, skiautė*, plg. Paustovskio на лугах белели заплаты снега, slovėnų *zaplate snega, snežna ponjava* „sniego skiautė“ SSKJ.

§ 33. Kaip matyti iš straipsnyje pateikiamų faktų bei samprotavimų, su sniegu siejami perkeltinės reikšmės posakiai gana patikimai iliustruoja skirtingų etninių grupių pasaulio suvokimui būdingus panašumus bei skirtumus, susijusius su to paties meteorologinio reiškinio nominacija, plg. (Kondratenko, 2003, 5).

Aiškūs lietuvių ir slavų kalbų skirtumai išryškėja, tyrinėjant zoomorfinius krin-tančio sniego palyginimus bei metaforas: lietuviams jie dažniau „paukštiniai“ (*sninga*

²⁰ Gervėtiškiams prieš mėnulį blizgantis sniegas – tai sudegintos bobos raganos pelenai: *O kap šalčiai, tep jos peleniukai laksto po sniegą, tos bobos* (ps.) Grv.

²¹ Metafora *sniegas – cukrus*, ko gero, yra skolinta, plg.: *Jis išbarsto pašalą* (šalna) *ant žemės kaip druską* BBSir 43, 21.

kaip vištom, kaip gaidžiais, kaip žvirbliais mėto), o lenkai ir rusai čia vartoja kitų gyvūnų – arklio, zuikio įvaizdžius (*koniaki, зайцы*). Jiems labai būdinga sniegą lyginti su vabzdžiais: musėmis, uodais, drugeliais. Šioje semantinėje grupėje esama ir bendrų metaforų: *sniegas – katė* (lietuviai, lenkai, slovenai), *sniegas – paukščio pūka* (lietuviai, lenkai, rusai).

Rusams visai nebūdinga lyginti dideles snaiges su žmogaus ar gyvulio kašniais, su nedideliais drabužiais. Tuo tarpu lietuviams, lenkams, ukrainiečiams gali snigti *pirštinėmis*, lietuviams ir slovenams – *skiautėmis, lopiniais*.

Pasitaiko ir universalesnių, kelioms kalboms būdingų metaforų, pvz., *kietos, smulkios snaigės – kruopos*, kurią turi rusai, lenkai, slovenai, baltarusiai, lužičėnai, lietuviai. Prie tokių semantinių universalijų galima priskirti ir metaforas *sniegas ant žemės – didelis drabužis, patalynė, audeklas, tirpstančio sniego fragmentas – lopinys, skiautė*, kurias užfiksavome lietuvių, rusų, slovenų kalbose.

§ 34. Baigiant būtina pabrėžti, kad pasakymas panašumai ar skirtumai šiuo atveju yra sąlyginis. Jeigu mus dominančios metaforos nėra, pavyzdžiui, rusų šnekamojoje kalboje, ją paprastai randame tautosakos tekstuose (mįslėse, oro spėjimuose ir pan.). Vadinas, ji vis tiek egzistuoja atviroje tradicinės kultūros sistemoje ir bet kada gali būti realizuota kad ir profesionaliojoje poezijoje. Tokie reiškiniai rodo glaudžius ryšius tarp lietuvių bei slavų etninės kultūros stereotipų bei patvirtina teiginius apie jos sistemiskumą²².

«ПРИЛЕТЕЛА ПТИЦА БЕЗ КРЫЛЬЕВ»

(Атмосферные явления во фразеологии: снег)

Резюме

В настоящей статье предпринята попытка исследования переносных названий снега. Работа выполнена на материале литовского языка, на фоне некоторых славянских языков, в основном русского, польского и словенского.

Как в литовском, так и в славянских языках широко представлены зооморфные метафоры снега. Среди них есть и полные соответствия, например, метафора: снег, падающий крупными хлопьями – кошка зафиксирована в литовском, словенском и польском языках. Метафора: хлопья снега – птицы (куры, петухи, воробьи) представлена в литовском, но не в русском языке. Среди русских примеров мы не зафиксировали и соответствий литовской модели *sninga ubago (vilko, šunies, bobos) kašniais* 'снежит кусками тела нищего (волка, пса, бабы и т. д.)'. Наоборот, в славянских языках снег чаще сравнивается с насекомыми: мухами, пчелами, комарами.

²² Autorės dėkingos visiems kolegoms, kurie susidomėję klausėsi mūsų pranešimo apie sniegą perkeltinės reikšmės posakiuose, skaityto Šiaulių tarptautinėje etnolingvistų konferencijoje, davė vertingų patarimų bei pastabų. Trumpas pranešimo tezes žr. (Jasiūnaitė, Konickaja, 2002, 13).

Среди других семантических универсалий можно отметить общие для многих языков метафоры падающий снег – крупа, снег на земле – одежда, постель, скатерть и др.

Если метафора литовского языка не встречается в разговорной славянской речи, она может употребляться в жанрах малого фольклора или в текстах художественной литературы. Это свидетельствует о близости литовской и славянской народной культуры и об общности стереотипов.

LITERATŪRA

Balys J., 1993, *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.

Bulgakov, 1990 – Булгаков М. А. Белая гвардия. – Избранные произведения, т. 1. Минск, 36–280.

Dal', 1955 – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка, т. 4. Москва: Издательство иностранных и национальных словарей.

Dal', 1989 – Даль В. И. Пословицы русского народа, т. 2. Москва: Художественная литература.

Dal', 1996 – Даль В. И. О повериях, суевериях и предрассудках русского народа. Материалы по русской демонологии. Санкт-Петербург: Литера.

Ermolov, 1905 – Ермолов А. С. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках, приметах. Т. 1V. Народное погодоведение. Санкт-Петербург: Тип. Суворина.

Gamkrelidze, Ivanov, 1984 – ГамкRELIDZE Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. 2. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.

Gerd, 1995 – Герд А. С. Введение в этнолингвистику. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет.

Gudavičius A., 2000, *Etnolingvistika. Šiauliai: Šiaulių universitetas*.

Jasiūnaitė B., 1997, „Padėk, Dieve!“ (Tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui). – *Kalbotyra*, t. 46 (1), 19–30.

Jasiūnaitė, Konickaja, 2002 – Jasiūnaitė B., Konickaja J. Sniegas perkeltinės reikšmės posakiuose. – Tarptautinės konferencijos „Pasaulio vaizdas kalboje“ programa ir pranešimų santraukas, p. 13. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Kondratenko, 2000 – Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии. Опыт сравнительного анализа славянских и немецких наименований. München, 2000.

Kondratenko, 2003 – Кондратенко М. М. Особенности номинации природных явлений в говорах Силезии и Франконии. – http://www.yspu.yar.ru:8101/vestnik/novyeIssledovaniy/11_3/.

KOO, 1973 – Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX – начала XX в. Зимние праздники / Отв. ред. С. А. Токарев. Москва: Наука.

Lakoff, Džonson, 1987 – Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – Язык и моделирование социального взаимодействия. Москва, 126–170.

Levi-Stros, 1994 – Леви-Строс К. Неприрученная мысль. – Первобытное мышление. Москва, 112–336.

Lietuvninkų žodis. Kaunas, 1995.

Lipskienė J., 1972, *Gervėčių tarmės frazeologizmai*. – LKK, t. 13, 111–141.

Lipskienė J., 1977, *Būdingesnieji frazeologinių junginių geografijos bruožai*. – LKK, t. 17, 169–186.

LŽPT, 1986 – Balys J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring.

- MŽRF*, 1986 – Малые жанры русского фольклора / Сост. В. Н. Морохин. Москва: Высшая школа.
- Naumenko*, 1974 – Науменко Г. Русские народные сказки, скороговорки и загадки с напевами из Смоленской области. Москва.
- Ožegov*, 1964 – Ожегов С. И. Словарь русского языка. Изд. 6. Москва: Советская энциклопедия.
- Pasternak*, 1991 – Пастернак Б. Л. Стихотворения Юрия Живаго. – Русские писатели – лауреаты нобелевской премии: Борис Пастернак. Москва, 181–218.
- Paustovskij*, 1957 – Паустовский К. Избранные произведения. Т. 2. Москва: Гослитиздат.
- Puškin*, 1965 – Пушкин А. С. Избранные произведения. В 2-х томах. Москва: Художественная литература.
- Sepir*, 1993 – Сепир Э. Язык и среда. – Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, 270–284.
- SD*, 1999 – Славянские древности. Этнолингвистический словарь / Под ред. Н. И. Толстого. Т. 1. Москва.
- SF*, 1987 – Славянский фольклор. Тексты / Сост. Н. И. Кравцов, А. В. Кулагина. Москва: Издательство Московского университета.
- SJP*, 1958–1969 – Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski. PWWP, Warszawa.
- SRJ*, 1981–1984 – Словарь русского языка. В 4-х т. / Ред. А. П. Евгеньева. Москва: Русский язык.
- SSKJ*, 1970–1991 – Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5. Ljubljana: SAZU–DZS.
- Uorf*, 1960 – Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. – История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть 2 / Сост. В. А. Звегинцев. Москва, 198–224.
- Usačeva*, 1983 – Усачева В. В. Из наблюдений над метеорологической лексикой Полесья и Карпат. – Полесский этнолингвистический сборник / Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва, 217–225.
- Vosylytė*, 1972 – Vosylytė K. Lietuvių kalbos lyginamųjų frazeologizmų santykis su aplinka. – LKK XIII, 99–109.

Vilniaus universitetas
 Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
 Slavų filologijos katedra

Įteikta
 2003-10-23